

...potvrdí, že žije správně, že její styl života ladí k tomu jeho a rozvíjí jejich vztah. Snažila se být kompatibilní, zapadnout do cizích preferencí natolik, až se pro ni postupem času stalo obtížným rozpoznat ty své. Ale nevadilo to. Nevadí to. Ten pocit, že ztrácí sebe samu, to podivné zachvění prostoru... (tamtéž, s. 97).

Křehkost prezentovaného tématu spočívá i v tom, že ve vztahu dvou lidí neexistuje objektivně zřejmá a zřetelná hranice toho, jakou roli má či nemá zastávat jeden nebo druhý partner, soužití ve vztahu se zcela odvíjí od povahy osobností, nikoli od obecně platných norem. V okamžiku, kdy manipulovaný přichází za partnerem s tím, že se mu nelíbí, jak se k němu partner chová, a ten druhý to zpochybňuje, nemusí si sice nutně být vědom vlastní viny, ale pokud je zcela přesvědčen o sobě, vinu nebo pochybení si nepřipustí, a jako zdroj problému označí toho, kdo jeho chováním trpí. Tím se spustí jen další „kolečko“ manipulace.

Nakonec je konstrukcí vyprávění manipulován i čtenář; nedostává se do podobné situace jako hrdinka? Nezažívá manipulaci skrze čtení také sám na sobě? Pokud má literatura sílu čtenáře nějakým způsobem znejistit, nabídnout mu sondu do lidského prožívání, donutit k přemýšlení, pak je to dobrá nebo přinejmenším působivá literatura. Osobní pohnutí pak může vést k tomu, že člověk nebude lhostejný k obecnějším společenským problémům.

Jazyková poradna

Nestát se, nebo nestat se?

Ivana Svobodová, ÚJČ AV v Praze

svobodova@ujc.cas.cz

Klíčová slova: sloveso, infinitiv, přičestí činné, kmenotvorná samohláska, tvarotvorný základ, záporná podoba

Key Words: verb, infinitive, past participle, stem-forming vowel, lexical component of an inflected form, negative form

Nestát se or nestat se?

Our article brings advice concerning negative infinitives of the verbs ending in *-át*, especially the verbs *stát*, *stát se*.

Při jedné podzimní telefonické službě tazatelka vznesla dotaz na to, jaký je rozdíl mezi podobami *nestat* a *nestát*. Svůj dotaz posléze upřesnila, že jí jde o spojení se substantivem *oběť*, tedy zda je náležité *nestat se obětí*, nebo *nestát se obětí*. Dotazy na změnu délky samohlásky u záporných sloves nepatří mezi příliš frekventované, ale přesto jich několik máme v e-mailové databázi zachycených, např. „Prosím sdělte mi, jestli mám napsat jak se *nestat trosečníkem*, nebo jak se *nestát trosečníkem*.“ – „Prosím Vás o odpověď, zda je správný záporný tvar infinitivu *nespat*, či *nespát*, podobně *nezvat*, či *nezvát*, *nervat*, či *nervát*, *neznat*, či *neznát*, *nedat*, či *nedát*.“

K odpovědi na dotazy týkající se záporných podob sloves nám bohužel výkladové slovníky češtiny, *Pravidla českého pravopisu* či *Internetová jazyková příručka* (IJP) málokdy pomohou. Ty totiž záporné podoby jako samostatná hesla uvádějí jen zřídka (např. *nedbat*). Jen výjimečně je u morfologických údajů kladných podob uvedena i podoba záporná: *nedat*, *neznat* u 6. významu slovesa *znát*, popř. je záporný infinitiv obsažen v příkladech: *nespat starostí*. V nich lze nalézt i jiné záporné podoby: *já se o to (místo) nervu*, ale ty nic o kvantitě samohlásky u infinitivu nevypovídají.

Z dotazů je patrné, že jde o jednoslabičná slovesa se zakončením *-át*. IJP obsahuje tato: *bát se*, *brát*, *cpát*, *dát*, *dbát*, *hnát*, *hřát*, *hrát*, *lát*, *lhát*, *lkát*, *plát*, *prát*, *přát*, *psát*, *rvát*, *ržát*, *řvát*, *sát*, *spát*, *stát*, *stát se*, *stlát*, *štkát*, *štvát*, *tát*, *tkát*, *vát*, *vdát*, *vlát*, *zdát se*, *znát*, *zrát*, *žrát*. Tato slovesa lze rozdělit do čtyř skupin. První skupinu tvoří slovesa řadící se do 3. třídy ke vzoru „krýt“: *hrát*, *hřát*, *lát*, *plát*, *přát*, *sát*, *tát*, *vát*, *vlát*, *zrát*. Při odvozování pomocí předpon mají odvozená slovesa kmenotvornou samohlásku shodnou se slovem základovým, např. *vyhrát*, *zahřát*, *vzplát*, *popřát*, *vysát*, *odtát*, *navát*, *zavlát*, *dozrát*, a tudíž i záporná podoba má kvantitu zachovanou: *nehrát*, *nehřát*, *nelát*, *neplát*, *nepřát*, *nesát*, *netát*, *nevát*, *nevlát*, *nezrát*.

Do druhé se řadí slovesa náležející do 1. slovesné třídy ke vzoru „brát“: *cpát*, *hnát*, *prát*, *rvát*, *řvát*, *stlát*, *štvát*, *žrát* a ke vzoru „mazat“: *lhát*, *psát*. Do třetí spadají slovesa 5. třídy: *dát*, *dbát*, *štkát*, *vdát* (*se*), *zdát se*, *znát*. Pro všechna tato slovesa je charakteristické, že mají krátkou samohlásku v přičestí činném: *cpal*, *hnal*, *pral*, *psal*, *dal*, *dbal* atd. i v odvozeninách: *přepřat*, *ustlat*, *zalhat*, *poznat* atd. Z toho lze dovodit, že i záporná podoba má samohlásku krátkou: *nervat*, *nezvat*, *nedat*, *nevdat* atd.

Poslední skupinu tvoří výrazy *spát*, *bát se* a *stát*, která patří do 4. třídy, ale mají nepravidelné tvary. První sloveso má v přičestí činném i v odvozeninách samohlásku krátkou: *spal*, *dospat*, *naspat*, *prospat*, *přespat*, *uspat*, *zaspat*, a tedy i *nespat*. Sloveso *bát se* má v přičestí činném dlouhou samohlásku: *bál se*, předponová slovesa se od něj netvoří, u záporné podoby zůstává délka samohlásky zachována: *nebát se*. Výraz *stát se* užívá v mnoha významech, ale ve všech má přítomné tvary *stojím*, *stojíš*, *stojí* atd. a v přičestí činném tvar *stál*, *stála* atd. (*Všude na chodníku stojí lidé. Lístek stál 250 Kč. Tady stálo černé na bílém... Stálo to za to.*) Dlouhou samohlásku zachovávají i předponová slovesa: *dostát* (*slibu*), *obstát* (*u zkoušky*), *odstát* (*čaj*), *postát* (*pár vteřin*), *prostát* (*u okna*), *přestát* (*bouřku*), *vystát* (*frontu*), i záporná podoba: *nestát* (*na jednom místě*).

Zvratná podoba *stát se* má přítomné tvary *stanu se*, *staneš se*, *stane se* atd. a v přičestí činném *stal se* (*Stala se autoritou. Nic se mi nestalo*). Od něj se tvoří předponová slovesa, z nichž většina jsou nezvratná (jen dvě mají zvratnou i nezvratnou podobu) a samohlásky tvarotvorného základu se krátí: *dostat* (*se*), *nastat*, *povstat*, *přestat*, *ustat*, *vyvstat*, *zaostat*, *zastat* (*se*), *zůstat*. Výjimkou jsou výrazy *vstát* a *přistát*. První z nich má v infinitivu samohlásku dlouhou, ale v přičestí činném krátkou (*Zkusila jsem pomalu vstát. Obě ženy beze slova vstaly.*), druhé v obou tvarech dlouhou (*Dvě letadla se chystají přistát. Loď nouzově přistála.*).¹

¹ *Slovník spisovného jazyka českého* i *Slovník spisovné češtiny* (1. vydání, 1978) mají ještě dubletu (*přistát* i *přístat*).

Protože většina předponových sloves má samohlásku krátkou, lze ji předpokládat i u záporné podoby slovesa *stát se*. Praxe to však neprokazuje. V Českém národním korpusu *nestát se* nad podobou *nestat se* poněkud převažuje (239 × 189 výskytů),² nelze se proto divit, že tazatelé nad zápornou podobou výrazu *stát se* váhali. Vzhledem k poměru mezi oběma podobami je nutné připustit obě.

Rozhledy

Karel Svoboda ve vzpomínce

Karel Šebesta, FF UK v Praze

Karel.Sebesta@ff.cuni.cz

Doc. PhDr. Karel Svoboda, DrSc., na něhož máme dnes příležitost vzpomínat, by se v letošním roce, přesněji 8. ledna 2024, dožil 110 let. Máme opravdu důvod si ho připomenout. Bez nadsázky lze říci, že byl jednou z klíčových, zakladatelských osobností moderní didaktiky češtiny. Spoluurčoval vývoj svého oboru od konce padesátých let až do své smrti v roce 1986. Významný byl rovněž jeho přínos lingvistické bohemistice, zvláště gramatické – stačí uvést dvě jeho knižní publikace, monografii *Infinitiv v současné spisovné češtině* (1962) a originální dílo o souvětí *Souvětí spisovné češtiny* (1970, knižně 1972), na jehož základě získal vědeckou hodnost DrSc., lingvistické práce však ponecháme stranou. Připomeneme si alespoň krátce a bohužel jen ve velmi omezeném výběru opravdu mimořádný přínos Karla Svobody didaktice češtiny.

Karel Svoboda svou dráhu vysokoškolského didaktika češtiny zahájil v druhé polovině 50. let, tedy v době, kdy se moderní oborové didaktiky teprve začaly konstituovat jako samostatné vědní obory, přirozeně na starších základech. S těmito staršími základy se Karel Svoboda vyrovnával už v jednom z prvních příspěvků (*K 60. výročí spisu Antonína Janů „Jazyk mateřský a škola obecná“* Český jazyk 7, 1957, s. 365–380), když hledal odpověď na klíčovou otázku, která prochází dějinami jazykového vyučování od počátku do dneška: jakou funkci má explicitní poučení o jazyce a explicitní jazyková znalost v rozvíjení jazykových (dnes bychom snad řekli komunikačních) dovedností žáka. Pro jeho vědeckou poctivost je typické, že se nespokojoval s odpovědí jednoduchou, ale zdůrazňoval důležitost obou typů jazykové znalosti, explicitní i implicitní, že rozlišoval jazykovou uvědomělost, spojenou se schopností výslovně formulovat jazykové pravidlo, a jazykové povědomí, založené na automatizované dovednosti, a že také upozorňoval na situační podmíněnost jejich uplatnění a na změny v jejich vztahu v průběhu osvojování jazyka. Pokud se některý z našich čtenářů zajímá i o didaktiku jazyka cizího, Svobodovy myšlenky mu nepochybně připomenou teorii

² Český národní korpus – SYN v11 [on-line], cit. 17. 12. 2023.